

Ризики похідних фінансових інструментів у банківській діяльності

Розвиток похідних фінансових інструментів (ПФІ) відкриває нові можливості комерційним банкам щодо управління ризиками та отримання інших економічних вигод. В Україні ПФІ не набули широкого поширення через недоліки в правовому регулюванні та відсутності відповідних фахівців. Останні роки в національне законодавство було імплементовано положення понад тринадцяти актів законодавства ЄС та врегульовано правові засади здійснення операцій з похідними фінансовими інструментами, що створює сприятливі умови для їх використання. Зокрема, у новій редакції ЗУ «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» варто підкреслити такі позитивні зміни:

1. Закон визначає поняття «деривативні фінансові інструменти» (які за визначенням належать до фінансових інструментів відповідно до МСФЗ) і відносить до них деривативні цінні папери та деривативні контракти.

2. Визначено поняття та перелік «деривативних цінних паперів», під якими розуміють «цінні папери, що посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу, та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника» (опціонні сертифікати; фондові варанти; кредитні ноти; депозитарні розписки; державні деривативи).

3. Визначено поняття та перелік «деривативних контрактів», під якими розуміють «договір, умови якого передбачають обов'язок однієї або кожної із сторін такого договору щодо базового активу та/або умови якого встановлюються залежно від значення базового показника, а також можуть передбачати обов'язок проведення грошових розрахунків».

4. Виділено ринок деривативних фінансових інструментів, який належить до ринків капіталу. Визначено учасників ринку деривативних фінансових інструментів[6].

Водночас, як і будь-який фінансовий інструмент, ПФІ мають власні ризики, реалізація яких може принести комерційному банку катастрофічні збитки. Цю думку обґрунтовують Жан Жоб де Вріз Роббе та Поль Алі, наголошуючи на тому, що «деривативи, будучи інструментами страхування ризиків, одночасно виступають джерелом виникнення нових ризиків при проведенні операцій на світових фінансових ринках» [5]. А Ф. Фабоцці, зазначає, що розвиток ринку ПФІ та окремих його секторів супроводжується відповідним розвитком та накопичення дисбалансів ризиків різних груп учасників ринку ПФІ. Наслідком надмірної складності ціноутворення ПФІ та інформаційної асиметрії ринку стає відсутність розуміння кінцевими користувачами реальних масштабів ризиків, на які вони наражаються внаслідок таких операцій. Таким чином, автор акцентує увагу на тому, що ПФІ характерна функція трансформації індивідуальних ризиків у системні [2].

Особливу загрозу неправильно оцінені ризики ПФІ створюють у банківській діяльності. Комерційні банки є фінансовими інститутами, які працюють, в основному, за рахунок залучених коштів, тому здійснюючи ризикові операції з ПФІ наражають на небезпеку заощадження своїх клієнтів. У той же час, науковці звертають увагу на наявність системного ризику. Таким чином, ПФІ як створюють ризики для конкретної банківської установи, яка використовує їх у своїй діяльності, так і несуть загрозу банківській системі в цілому у вигляді системного ризику. Якщо ризики ПФІ в діяльності конкретного банку перебувають у управлінні його Правління, то мінімізувати системний ризик окремий банк не може. Тому, на нашу думку, удосконалення управління ризиками ПФІ мають розроблятися на двох рівнях: на рівні окремого банку, який використовує в своїй діяльності ПФІ (система ризик-менеджменту банку) та на рівні центрального банку, який здійснює управління системним ризиком. Для розробки рекомендацій щодо удосконалення управління ризиками ПФІ на двох зазначених рівнях, необхідно визначити та систематизувати ризики характерні для ПФІ.

У праці «Derivatives regulation: Implications for central banks» автори крім цінового ризику потенційних коливань вартості деривативів на основі змін процентних ставок або обмінних курсів, виділяють ризик дефолту, ризик контрагента, ризик розрахунків, Herstatt ризик, ризик ліквідності, ризик фінансування, юридичний ризик та операційний ризик. Також науковці розглядають системний ризик деривативів як ризик того, що дефолт у транзакції деривативів призведе до широкого дефолту [3]. Кузнецова Л. В. та Шмуратко Я. А. виділяють такі ризики ПФІ: ціновий ризик чи ризик портфеля; ризик дефолту (контрагента); системний ризик [7]. Robert Mr. та Effros С. у своїй праці «Current Legal Issues Affecting Central Banks» виділяють сім ризиків, пов'язаних з деривативами: правовий ризик; кредитний ризик; ринковий ризик; ризик ліквідності; операційний ризик; ризик репутації і системний ризик [4]. Узагальнюючи проаналізовані підходи до ризиків ПФІ їх можна систематизувати наступним чином (рис. 1):

Рисунок 1. Систематизація ризиків ПФІ за рівнями управління

*узагальнено автором за: [1], [4] [7], [3]

Розроблена систематизація ризиків ПФІ дозволить удосконалити управління ризиками залежно від рівня їх управління. Зокрема, на рівні окремого комерційного банку процедури управління ризиками в банку прописані в Положенні НБУ «Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах». Положення визначає перелік ризиків за якими банк має здійснювати комплексну оцінку; визначає органи управління ризиками та їх компетенції; встановлює перелік та вимоги до внутрішньобанківських документів з питань управління ризиками; моделі та інструменти оцінки ризиків. Водночас Положення не деталізує ризики за окремими інструментами, зокрема ПФІ. Тому з метою удосконалення управління ризиками ПФІ у банківській діяльності, варто було б рекомендувати створення додаткового підрозділу, до повноважень якого буде належати здійснення операцій з ПФІ та управління ризиками ПФІ, що посилить внутрішньобанківський контроль. Для операцій з ПФІ, зокрема з метою мінімізації агентського ризику, варто встановити внутрішньобанківські ліміти для операції з ПФІ залежно від ризик-апетиту банку. Це дозволить усунути конфлікт інтересів власників банку та найманих працівників, які здійснюють операції з ПФІ.

При управлінні системним ризиком, варто зважати, що комерційні банки хоч і є елементами банківської системи, але вони функціонують у конкурентному між собою середовищі. Тому у випадку дестабілізації ситуації на ринку, вище керівництво окремого банку буде захищати інтереси власного банку, мінімізувати його збитки, а не дбати про стабільність банківської системи в цілому. На нашу думку, недооцінка системного ризику має погані наслідки для держави, оскільки потребує значних вливань коштів, а, інколи, й націоналізації великих фінансових інститутів та покриття їх збитків з державного бюджету. Тому системний ризик ПФІ потребує детального вивчення регуляторами, джерел його походження та розробки ефективних методів управління на рівні регулюючих органів.

Список літератури

1. Basel Committee on Banking Supervision. Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement. July 2013. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs255.htm>
2. Fabozzi, Frank J. Credit Derivatives Instruments, Applications, and Pricing. Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2004, p.19–21,
3. Ludger Hentschel, Clifford W. Smith Jr. Derivatives regulation: Implications for central banks Journal of Monetary Economics Volume 40, Issue 2, October 1997, Pages 305-346
4. Robert Mr., Effros C Current Legal Issues Affecting Central Banks, Volume IV. International Monetary Fund. 03 Apr 1997, p 1037 <https://doi.org/10.5089/9781557755032.071>
5. Securitization law and practice : in the face of the credit crunch Vries Robbé, Jan Job de. Kluwer Law International; Illustrated edition 2008 p. 520
6. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» № 3480-IV від 29.07.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
7. Регулювання ринку похідних фінансових інструментів в умовах глобальної економічної нестабільності: монографія / Л. В. Кузнецова, Я. А. Шмуратко. Харків : «Диса Плюс», 2018. 248 с.